

HUMANITARINIAI MOKSLAI JĖZUITŲ ŠVIETIMO SISTEMOJE

Eugenija Ulčinaitė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros profesorė

Po kelerių metų Vilniaus universitetas minės 430 metų jubiliejų. Universiteto istorija yra jau pakankamai išsamiai tyrinėta, tačiau vis dar atsiranda naujų, nepublikuotų dokumentų, papildančių esamus tyrinėjimus.

Šiame „Literatūros“ numeryje pateikiame publikaciją „Apie humanitarinių mokslų studijas“, kurios prasidėjo 1570 metų liepos 17 dieną oficialiai įkurtoje Vilniaus jėzuitų kolegijoje. Tekstas paimtas iš Pauliaus Rabikausko asmeninio archyvo, šiuo metu saugomo Vilniuje. Tai Vatikano bibliotekoje esančių dokumentų nuorašai, kuriuos planuoja išleisti „Aidų“ leidykla.

Šis straipsnis yra tarsi minėtos publikacijos komentaras. Jame trumpai aptariame jėzuitų požiūrį į humanitarinius mokslus XVI–XVIII a. švietimo sistemoje, juos reglamentuojančių dokumentų rengimo situaciją.

1540 m. rugsėjo 27 d. popiežius Paulius III pasirašė bulę *Regimini militantis Ecclesiae*, kuria patvirtino vienuolijos, pasivadinusios Jėzaus Draugija (*Societas Jesu*), įkūrimą. Jėzaus Draugijos organizatorius ir dvasios tėvas Ignacas Lojola (Inigo Lopez de Lojola, 1491–1556) bei jo artimiausi bendražygiai pirmiausia iškėlė religinį savo vienuolijos tikslą – „Dievo malonės dėka tobulinti save ir kitus“¹. Jėzuitai, kaip tikri „Kristaus kariai“, buvo pasirengę vykti į bet kurį pasaulio kraštą, kur galėtų daugiau nuveikti katalikų tikėjimo įtvirtinimo ir sielų išganybos labui. Greta įprastinių trijų vienuolinių įžadų (neturto, skaistybės, paklusnumo) davė ketvirtąjį – paklusnumo popiežiui įžadą ir išipareigojo misijų veiklai tarp nekrikštų ir pagonių. Jėzuitų misionierių keliai nuo Ispanijos nusidriekė per Lenkiją, Lietuvą į Švediją, Maskviją, pasiekė Indiją, Kiniją, Japoniją.

Tačiau katechetinę ir sielovadinę Jėzaus Draugijos narių veiklą pakoregavo Tridento bažnytinis susirinkimas (1545–1563), iš esmės skirtas kovai su protestantiškąja Reformacija ir Katalikų Bažnyčios reformai aptarti. Šio susirinkimo nutarimų įgyvendinimas ilgainiui tapo svarbiausia Jėzaus Draugijos užduotimi, o švietimo reforma, naujo tipo mokyklų (kolegių) steigimas, mokytojų rengimas, tinkamų

¹ Stanisław Bednarski S. J. „Podstawowe zasady szkolnictwa jezuickiego“, in: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo WAM – Księża Jezuita, 1994, p. 19.

vadovėlių parašymas bei leidyba – prioritetiniais veiklos dalykais.

Per trumpą laiką jėzuitų kolegijos buvo įkurtos prie Paryžiaus (1540), Koimbros (1542), Alkalos (1546), Salamankos (1548), Liuveno (1547) universitetų, taip pat kaip savarankiškos mokslo institucijos Kiolne (1544), Vienoje (1551), Ingolštate (1556), Braunsberge (1565), Vilniuje (1570)².

1551 m. įkurta jėzuitų kolegija Romoje (*Collegium Romanum*) buvo skirta gilesnėms filologijos, filosofijos ir teologijos studijoms, o ilgainiui tapo pavyzdžiu kitoms jėzuitų mokykloms. Čia atvykdavo gabesnieji studentai iš įvairių Europos kraštų, taip pat iš Vilniaus universiteto (1622–1625 m. čia studijavo M. K. Sarbievijus, M. Zaviša, A. Rudamina).

Ignacas Lojola suprato, jog sėkmingai apaštalinei veiklai ir popiežiaus iškeltų uždavinių įgyvendinimui nepakanka vien pasišventimo ir asmeniškio pavyzdžio, bet būtinos atitinkamos žinios ir gebėjimas jas perteikti kitiems. Savo kuriamoje mokymo sistemoje jėzuitai pasirinko formalų humanistinį metodą, kurį sudarė pirmiausia klasikinių kalbų – lotynų, graikų, iš dalies hebrajų – studijos, kaip fundamentalus pagrindas, siekiant aukščiausių – filosofijos ir teologijos mokslų – pakopų³. Formalus mokymo metodas buvo skirtas mąstymo įgūdžių bei kūrybinių gebėjimų ugdymui, juo rėmėsi žymiausi Renesanso epochos humanistai: Lorenčas Vala (1406–1457), Erazmas Roterdamietis (1467–1536), Chuanas Liudvikas Vivesas (1492–1540). Humanistinėje mokykloje vyravo tokia dalykų eilės seka: lotynų kalba, dialektika, retorika, t. y. nuo kalbos mokė-

jimo per mąstymo įgūdžių ugdymą einama prie dalyko esmės supratimo, žodžio valdymo, jo meninės raiškos formų tobulinimo⁴. Tokio principo laikėsi ir jėzuitai.

Tipinį jų mokyklos (kolegijos) modelį sudarė vadinamosios *studia humaniora*, t. y. trys gramatikos (*infima, grammatica, syntaxis*), poetikos (*humanitas*) ir retorikos (*rhethorica*) klasės, taigi iš viso penkeri metai filologinių humanitarinių studijų. Jas baigus buvo galima studijuoti filosofiją (3 metai) ir teologiją (4 metai). Institucija, kurioje buvo visi šie trys „fakultetai“, galėjo įgyti Akademijos teises. Taip nuo 1579 metų buvo vadinamas Vilniaus universitetas (*Academia et Universitas Vilnensis*)⁵.

Humanitarinių mokslų apimtis ir struktūra Vilniaus universitete keitėsi: 1570 m. čia buvo įvestos 5 metų studijos: trys klasės gramatikos, poetika, retorika. 1580 metais jau veikė 6 klasės: infima, infima maior, gramatika, syntaksė, poetika, retorika. 1616 m. žemesniosios klasės buvo dar detalčiau suskirstytos. Jas sudarė: infima, dvi klasės gramatikos, syntaxis minor, syntaxis maior, poetika, retorika. 7 metų studijos tebeveikė ir 1625 metais⁶.

Organizuodami Europoje bendrą katalikiškų mokyklų tinklą, jėzuitai vadovavosi trimis pagrindiniais dokumentais: visą Jėzaus Draugijos veiklą reglamentuojančiomis „Konstitucijomis“ (*Constitutiones Societatis Jesu. Romae, 1559*), žmogiškojo tobulėjimo kelią nusakantiomis Ignaco Lojolos „Dvasinėmis pratybomis“ (*Exercitia spiritualia, I leid., 1548*) ir

² Bronisław Natoński S. J. „Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji“, in: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, op. cit., p. 35.

³ B. Natoński „Szkolnictwo jezuickie w Polsce...“, op. cit., p. 34.

⁴ Plg. Des. Erasmi Roterdami *De duplici copia verborum ac rerum*. Lipsiae, 1550, p. 2: „Principio duplex omnino videtur cognitio, rerum ac verborum. Verborum prior, rerum posterior“.

⁵ Žr. Paulius Rabikauskas, *Vilniaus Akademia ir Lietuvos jėzuitai*. Sudarė Liudas Jovaiša. Vilnius: Aidai, 2002, p. 38–43.

⁶ Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskich*. T. 1, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1984, p. 79–88, 204–215; T. 2, p. 63–76, 269–280.

vienodas „Mokymo nuostatais“ (*Ratio studiorum*. Romae, 1599).

„Mokymo nuostatai“ buvo pagrindinis studijų turinį ir kokybę reglamentavęs dokumentas, rengtas beveik 30 metų, patyręs keletą praktinio išbandymo etapų.

Pirmasis etapas vyko 1565–1569 metais. Tada buvo priimta jau minėta penkių klasių kolegijos struktūra, aptartas studijų turinys, metodika, aprobuoti tipiniai vadovėliai. Rekomenduoti kasdieniai ir savaitiniai paskaitų kartojimai, prozos ir poezijos rašiniai, mokinių tarpusavio varžybos, siekiant patikrinti žinias ir ištaisyti klaidas. Čia kalbama tik apie humanitarinius mokslus⁷.

Antrasis etapas baigėsi 1586 metais Vilniuje įvykusioje Generalinėje Kongregacijoje, kuriai buvo pateiktas naujas *Ratio studiorum* projektas. Didžiausias dėmesys jame skirtas filosofijos ir teologijos studijų reglamentavimui, mokytojo pareigoms aptarti, plečiama humanitarinių mokslų apimtis. Rengiant projektą, atsižvelgta į pastabas bei nuomones, atėjusias iš įvairių provincijų.

Šios Kongregacijos darbe aktyviai dalyvavo Vilniaus universiteto profesoriai: Garsijas Alabiano, Stanislovas Grodzickis, Antonijas Arias, Emanuelis de Vega, Adomas Brokas, Frederikas Bartčas ir kt.⁸

Dar vienas *Ratio studiorum* aptarimas įvyko Generalinėje Kongregacijoje 1593 / 1594 metais Romoje. Čia vėl grįžta prie filosofijos ir teologijos studijų, pritarta daug diskusijų kėlusiam Tomo Akviniečio įtvirtinimui studijų programoje.

Galutinė *Ratio studiorum* redakcija patvirtinta 1599 metais. Šis dokumentas galio-

jo iki Jėzaus Draugijos ordino panaikinimo 1773 metais.

Ratio studiorum pirmiausia buvo skirtas tam tikrų disciplinų mokytojams ir už mokymo procesą atsakingiems asmenims (Rektoriui, studijų prefetui ar jų įgaliotiems atskirų klasių globėjams). Humanitarinių mokslų programoje krinta į akis detalus kalbų mokymo metodikos aptarimas. Penkių klasių kolegijos struktūroje (trys klasės gramatikos, poetika, retorika) išsamiai aptariami lotynų kalbos mokymo būdai žemiausiose klasėse, vėliau – graikų kalba, Antikos autorių tekstų skaitymas ir jų imitacija. Itin daug dėmesio skiriama skaitomų tekstų bei paskaitų kartojimui, mokymuisi atmintinai, rašinių nurodyta tema rašymui. Pažymėtina, jog lotynų kalbos mokoma ne tik iš vadovėlio, bet ir skaitant literatūros kūrinius. Didžiausias autoritetas mokantis lotynų kalbos ir stiliaus buvo Ciceronas. Nuo pat pirmos gramatikos klasės skaitomi jo „Laiškai artimiesiems“, kalbos, vėliau filosofijos ir retorikos veikalai, tačiau pabrėžiama, jog „reikia gilintis ne į filosofijos klausimus, bet į frazeologijos ir iškalbos imitaciją“.

Siekiant efektyvesnio kalbos mokymo, patariama klasę dalyti į dekurijas, t. y. dešimties mokinių grupes, išskirti pažangesnius ir šiek tiek atsiliekančius, rengti žinių patikrinimo varžybas, taip pat rašinių konkursus. Rekomenduojama rašinius (taip pat disertacijų tezes, mokyklinių dramų programas) iškabinti ant kolegijos durų, kad visi galėtų susipažinti ir pareikšti savo nuomonę. Tokia kūrybos pristatymo forma vadinosi *affixiones*.

Apgalvota mokymo struktūra, geras pedagogų pasirengimas, reiklumas ir dėmesys kiekvienam mokiniui, kūrybinių gebėjimų ugdymas – visa tai lėmė jėzuitų kolegijų populiarumą ir daug prisidėjo prie humanitarinės kultūros tradicijų Lietuvoje XVI–XVIII a. puoselėjimo.

⁷ Ludwik Piechnik S. J., *Powstanie i rozwój jezuickiej Ratio studiorum* (1548–1599). Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003, p. 24–31.

⁸ Ibidem, p. 162–165.

HUMANITIES IN THE JESUIT EDUCATIONAL SYSTEM

Eugenija Ulčinaitė

Summary

The Jesuit order, officially titled Societas Jesu, was established in 1540. The order became the main prop, putting into effect the principal decrees formulated by the Tridentine church Council in the years between 1545 and 1563. The principal tasks of the activity of Societas Jesu became the fight against Protestant Reformation as well as the fight against the reform of the Catholic Church itself.

The above mentioned tasks were to be put into effect with the help of the organizing of modern educational system, the establishing of new types of schools, i.e., colleges, as well as by the adequate preparation of teachers, and the writing and publishing of suitable textbooks.

In a typical college comprised of five classes, where three classes were dedicated to the studies of grammar, poetics and rhetoric, the following subjects were taught: the Latin and Greek languages, the reading of Classical authors, the encouraging of independent creation, while following the best examples of Classical literature. The Jesuit educational system considered the humanities to form the basis for the advanced studies of philosophy and theology.

A thoroughly designed educational structure as well as a good preparation of the pedagogues and the training of the creative abilities of pupils determined the popularity of Jesuit colleges, which significantly contributed to the fostering of the traditions of the humanities in Lithuania between the 16th and 18th centuries.

Gauta 2007-09-14

Priimta publikuoti 2007-12-06

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5,
LT-01513 Vilnius
El. paštas: eugenija.ilcinaite@fil.vu.lt

APIE HUMANITARINIŲ MOKSLŲ STUDIJAS [1569 M.]

Paprastai bus trys mokytojai trijose skirtingose gramatikos klasėse, ketvirtasis skaitys poetikos, penktasis – retorikos paskaitas; šiose dviejose [klasėse] bus mokoma graikų ir hebrajų kalbų ar dar kokios nors, jei reikės, kalbos. Tačiau visa da tebūnie penkios klasės, kaip galima matyti paskelbtoje *Konstitucijoje* (Const. p. 4, c. 13).

Penkta klasė

1. Jeigu pradėtume nuo žemiausios klasės, kuri vadinama penktąja, joje dėstomi lotynų kalbos gramatikos pradmenys (nemokantys skaityti ir rašyti į ją nepriimami).

2. Pirmiausia reikia skirti dėmesį visoms, net ir sunkiausioms, vardažodžių ir veiksmažodžių linksniavimo bei asmenavimo rūšims. [Mokiniai] turi mokėti lengvai jungti vardažodžius ir greitai gimtąja kalba pasakyti visų [veiksmažodžio] laikų reikšmes. Tai yra tvirti lotynų kalbos pagrindai.

3. Aštuonių kalbos dalių akcidencijų pagrindai, taip pat jų derinimas, paskui vardažodžių giminės ir linksniuotės. Aiškinama labai paprastai.

4. Tegu pajunta kokį nors rinktinių Cicerono laiškų skonį, kad iš čia pasisemtų pavyzdžių savo kūrybai.

5. Tegu visa tai mokosi atmintinai ir dukart kasdieną tegu deklamuoja mokytojui ar dekurionui, kurį jis pats vietoj savęs paskirs.

6. Jei į mūsų mokyklas atvyks tokių, kurie kur nors kitur iš kitų mokytojų mokėsi lotynų kalbos, nors yra įpratę skaityti autorius, tačiau, jei nepakankamai turi vardažodžių ir veiksmažodžių kaitymo įgūdžių, tebūna atvesti į šią klasę, kad keletą dienų stropiai pasipraktikavę, būtų labiau pasirengę pereiti į tą klasę, kurios pasirodys esą verti per egzaminą.

7. Labiau pažengę šios klasės [mokiniai] po trijų mėnesių tebūna išegzaminuoti studijų prefekto ir, jei bus nuspręsta, kad yra verti, tegu pereina į aukštesnę [klasę].

8. Per šios klasės, o jeigu reikės, ir kitus egzaminus [mokiniai] privalo mokėti atsakyti ir paaiškinti ne tik apie [lotynų kalbos] gramatikos pagrindus, bet ir apie krikščioniškąjį mokslą.

9. Egzaminas kai kada gali būti daromas atskirai, o kai kada pagal kitų pavyzdį viešai.

Valandų ir pratybų šioje penktoje klasėje išdėstymas

Rytą

1. Pusė valandos bus skiriama atmintinai pakartoti [ankstesnėms] paskaitoms; tam dalykui, kad viskam užtektų laiko, vadovaus dekurionai iš labiau pažengusių ir patikimesnių šios klasės [mokinių], kurie išklausys kartojančius. O pats mokytojas išklausys dekurionus ir įvertins, ar jie tinkamai atlieka savo pareigas.

2. Viena valanda bus skirta linksniavimo ir asmenavimo pratyboms.

3. Pusė kitos valandos bus skirta Cicerono rinktinių laiškų skaitymui; tai tedaro tik pažangesnieji.

4. Kita pusė valandos tebus skirta trumpiems rašinėliams, ir kol pažangesnieji bus užsiėmę jų rašymu, mokytojas su prastesniais mokiniais bandys įtvirtinti [lotynų kalbos] gramatikos pagrindus; toje pačioje klasėje privalo būti skirtingos [mokinių] rūšys bei grupės.

Po pietų

1. Pusė valandos tebus skirta paskaitos pakartojimui.

2. Viena valanda, kaip ir rytą, tebus skirta linksniavimui, asmenavimui, [žodžių] derinimui ir kitų paprastų [lotynų kalbos dalykų] pakartojimui.

3. Pusė valandos [tebus skirta] aštuonioms kalbos dalims, vardažodžių giminėms ir linksniavimui.

4. Kitas pusvalandis praeis tarpusavyje varžantis.

Kas šioje klasėje gali būti naudinga

1. Kad kuo greičiau mokiniai padarytų kuo didesnę pažangą, visų klasių mokytojus reikia įspėti, kad galvotų ne tik apie tai, ko moko, bet ir koku būdu tai turi padaryti.

2. Tegu mokiniai įpranta visų veiksmožodžių asmenuočių laikus taip puikiai atpažinti, kad lengvai galėtų iš gimtosios kalbos į lotynų ir iš lotynų į gimtąją klįusančiam išversti.

3. Labai naudinga bus kokią nors žodį, pavartotą veikiamosios rūšies forma, pakeisti į pasyvo formą. Nuosakų ir laikų [išvardijimo] ne visada reikia reikalauti tiksliai ir nuoseklia tvarka, bet klausti tai būsimąjo, tai esamojo, tai bendraties, tai imperatyvo formų.

4. Privalo būti rašomi rašinėliai, tačiau labai trumpi ir nedažni, kartais be pasirengimo [žodžiu], kartais, jei yra laiko, raštu, remiantis klausytu Cicerono veikalu. Iš jo taip pat pateikiama gramatikos pavyzdžių.

5. Kalbant apie dalykus, kurie dažnai pasitaiko kasdieniame kalbėjime, mokytojai turėtų duoti rašinių, paremtų Cicerono imitacija.

6. Naudinga mokinius klausti lotyniškai ir raginti, kad jie aiškiai atsakytų ir kad jau nuo pradžių vaikai įprastų lotyniškai kalbėti apie jiems gerai žinomus dalykus.

7. Ypatingai reikia atkreipti dėmesį (tai reikia priminti ir kitoms klasėms), kad nepereitų kas nors į aukštesnę klasę ar grupę, kol nepakankamai išmoko žemesniosios [klasės] pro-

gramą; pavyzdžiui, tie, kas dar neišmoko kaityti vardažodžių bei veiksmožodžių, neturi būti perkelti [į klasę, kur aiškinamas žodžių] derinimas ir giminės. Manome, jog naudinga, kad [klasėse] būtų dekurijos, kad mokiniai, garbingai varžydamiesi, eitų į priekį.

Ketvirta klasė

1. Šioje klasėje visi privalo parodyti ypatingą stropumą mokydami tų dalykų, kurių mokėsi ankstesnėje klasėje.

2. Kas šešis mėnesius turi būti daromas egzaminas, kad galėtų pereiti į aukštesnę klasę.

3. Šioje klasėje stropiau tebus aiškinamos vardažodžių giminės ir svarbiausios linksniavimo taisyklės.

4. Taip pat šioje klasėje bus aiškinami veiksmožodžių būtieji laikai ir supynas.

5. Čia tegu prisideda kai kurie paprasti sintaksės dalykai, kurie, trumpai ir aiškiai aptarti, derėtų jauniems protams.

6. Čia tegu būna aiškinami kai kurie parinkti Cicerono laišakai.

7. Didžiausias dėmesys čia bus skiriamas tam, kad [mokiniai] kalbėdami ir rašydami pradėtų vartoti [tarsi] gimtąją lotynų kalbą.

Valandų išdėstymas

Rytą

1. Pusė valandos bus skirta atmintinai pakartoti skaitytiems Cicerono tekstams.

2. Tų pačių skaitytų tekstų pakartojimui bus skirta kita pusė valandos.

3. Trečdalis valandos bus skirta Cicerono [skaitytų tekstų] atpasakojimui ir pakartojimui.

4. Tiek pat laiko mokiniai skirs rašiniui. Mokytojas tuo metu ištaisys vakarykščius rašinius.

Po pietų

1. Pusė valandos, kaip įprasta, bus skirta

paskaitų kartojimui; jose buvo aiškinti būtieji laikai, supynas arba sintaksė.

2. Pusantros valandos [laiką] mokytojas tegu taip paskirsto: pirmiausiai viešai tegu taiso dvi ar tris rašinių temas; vėliau tegu kartoja tai, kas praėjusią dieną buvo kalbėta apie gimines, linksniuotes, būtuosius laikus ar sintaksę.

3. Trečioje vietoje (tam tebūna skirta mažiau nei pusė valandos) tebus aiškinamos taisyklės apie būtuosius laikus ir supyno [formas], kurias mokytojas kartos tik tuomet, jeigu kas nors nesupras, arba į šią klasę ateis iš žemesnės klasės naujų mokinių; auos [klausimus] užbaigus, laikas bus skirtas sintaksės aiškinimui ir pratyboms.

4. Pusė likusios valandos tebus skirta tarpusavio varžymuisi [pagal žinias] ir pratyboms.

5. Šeštadienio rytą, tiek šioje, tiek kitose klasėse, pakartojus atmintinai [ankstesnius] skaitinius, reikėtų prisiminti per visą savaitę klausytas paskaitas, o vakare tegu vyks varžybos.

Kas šioje ketvirtoje klasėje gali būti naudinga

1. Gramatikos taisyklės ir dėsniai šioje klasėje neturėtų nei prislėgti, nei persotinti mokinių protų, kad, jei būtų per daug, nežūtų jų supratimas kuriant rašinius; todėl daugiau pastangų reikėtų skirti taisyklių pritaikymui, o ne jų aiškinimui. Taip pat ir sintaksės dalykams daugiau naudos duos praktika nei teorija.

2. Ypatingas dėmesys čia turėtų būti skiriamas rašybai; ką mokiniai savarankiškai kuria, ką užsirašo diktuoju mokytojui, tai tegu daro taisyklingai ir be klaidų. Todėl daug reikšmės turės, jeigu mokytojas, diktuoamas tai, ką mokiniai privalo užsirašyti, tuo pačiu metu išpėtų ir žvilgtretėtų tai į vieno, tai į kito užrašus, kad paaiškintų, ar parašyta taisyklingai, ar ne.

3. Būtų naudinga, jei mokiniai praktikuo-

tųsi versdami keletą Cicerono laiškų į gimtąją kalbą, kai juos bus išnagrinėję; be to, tegu žymisi jo frazes ir posakius, kad šitaip stropiai lavintųsi, rašydami rašinius; mokytojas turi suprasti, jog tai yra labai svarbu.

4. Kad Cicerono posakiai duotų mokiniams naudos, rašant savus rašinius, mokytojas tegu liepia tas sentencijas versti iš gimtosios kalbos į lotynų; taip išmoks lengvai imituoti girdėtus Cicerono skaitinius.

5. Bus naudinga, jei mokiniai jau nuo šios klasės pradės girdėtos paskaitos turinį aiškinti iš pradžių gimtąją kalbą, o vėliau, kai bus pažengę, lotynų, bet labai trumpai.

6. Reikia rūpintis, kad skaitant ir kartojant Cicerono tekstus, nebūtų užmiršta sintaksė ir kiti gramatikos klausimai, jų aiškinimas ir tikrinimas.

7. Šioje klasėje labiausiai tinka Cicerono *Laiškų artimiesiems* 23, 24 ir 26 knygos.

Trečia klasė

1. Šioje trečioje klasėje klausytojai dažniausiai laikomi vienus metus; čia siekiama išmokyti švarios lotynų kalbos kalbant ir rašant.

2. Čia bus skaitomos ne itin sunkios Cicerono knygos, pavyzdžiui, *Laiškai artimiesiems* ir *Apie draugystę*; išsamiau negu ankstesnėje klasėje aiškinama sintaksė.

3. Progai pasitaikius, tebūna paaiškinamos svarbiausios taisyklės apie laiškų rašymą.

4. Kai šestą mėnesį čia ateis mokiniai iš žemesnės klasės, mokytojas tegu pakartoja sintaksę.

Valandų paskirstymas

Rytą

1. Pusė valandos tebus skirta Cicerono kūrinų garsiam skaitymui.

2. Tiek pat laiko girdėtus skaitinius tegu mokiniai kartoja.

3. Tris ketvirčius valandos tegu skiria Cicerono skaitymui. Tiek pat laiko tebus skirta rašiniams.

Po pietų

1. Įprastas laikas bus skirtas kartojimui paskaitų iš sintaksės, eilėdaros ar to poeto, kuris tuo metu skaitomas.

2. Trys ketvirčiai valandos pirmus šešis mėnesius tebus skirti kartojimui ir dėstymui sintaksės, o kitus šešis mėnesius – poeto skaitymui.

3. Dar trys ketvirčiai valandos pirmus šešis mėnesius tebūna skirti sintaksei, vėliau – skiemenų kokybės [aiškinimui] ir eilių kūrimui. Čia daug pastangų reikia skirti praktikai ir pratyboms.

4. Likęs laikas tebus skirtas [žinių] varžyboms ir disputams.

Kas šioje trečioje klasėje gali būti naudinga

1. Kartojant reikia pateikti lotyniškų posakių iš Cicerono ar kitų pripažintų autorių, kad [mokiniai] neįprastų vartoti savų žodžių ar posakių.

2. Paskutinius du [mokslo] metų mėnesius kas antrą dieną mokiniai tegu mokosi kurti eiles.

3. Mokytojas tegu išverčia į to krašto gimtąją kalbą gražių Cicerono posakių ir juos liepia mokiniams išversti į lotynų kalbą, vietoje rašinio. Kai jie tai padarys savo pastangomis, tegu jiems parodo Cicerono teksto vietas, kad palygintų savo vertimą su Cicerono frazėmis ir įprastų jį geriau imituoti.

4. Visa, ką šioje klasėje mokytojas ar mokiniai kalba, tegu išreiškia lotyniškai, ypač tuo laiku, kuris skirtas varžyboms ir paskaitų kartojimui.

5. Knygos, kurios čia gali būti aiškinamos, tai – Cicerono *Laiškų artimiesiems* sunkesnės vietos, *Laiškai broliui Kvintui*, *Apie draugystę* ir *Apie senatvę*.

Antra klasė

Kurie skirs laiką studijoms šioje antroje klasėje, tebūna mokomi, kaip dažniausiai būna, ištikus metus; tegu saugo ir stiprina tai, ko išmoko žemesnėse klasėse, tegu pasiekia kalbos gražumo, žodžių ir dalykų gausos, tiek oratorinėje iškalboje, tiek kurdami eiles. Tačiau vienkokie studijų reikalavimai tebūna taikomi pirmus šešis mėnesius ir kitokie – kitus šešis.

Valandų paskirstymas pirmus šešis mėnesius

Rytą

1. Cicerono tekstus, kuriuos čia skaito, pusę valandos tegu mokosi atmintinai.

2. Kitą pusę valandos tebūna kartojamas anksčiau skaitytas Cicerono tekstas.

3. Tris ketvirčius valandos tegu skiria Cicerono skaitiniams. Čia reikia skirti dėmesį filosofiniams Cicerono veikalams, būtent: *Apie pareigas*, *Tuskulo pokalbiai*. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad būtų gilinamasi ne į filosofijos klausimus, bet į frazeologijos ir iškalbos imitaciją.

4. Tiek pat laiko tebus skirta rašiniui ar gražios ir žodingos kalbos pratyboms.

Tais pačiais mėnesiais po pietų

1. Pusę valandos bus skirta mokytis atmintinai skaitomą poetą.

2. Kita pusę valandos skiriama skaitymui vienam iš svarbesnių poetų. Šioje klasėje tin-ka Vergilijus, Horacijus, Marcialis.

3. Trys ketvirčiai valandos skiriami graikų kalbos gramatikai ir vakarykštės paskaitos pakartojimui. Užbaigus didžiąją dalį gramatikos, tebus skaitomi ir komentuojami lengvesni Lukiano dialogai, Isokratas arba Ezopo pasakėčios.

Tų pačių metų kitus šešis mėnesius

1. Per tuos šešis mėnesius vieną kartą kiekvieną dieną skaitomas poetas, kitomis dienomis mokomasi retorikos taisyklių. Tuo metu skaitomas Cicerono filosofinis veikalas; prisi-deda Kiprijono [Soarijaus] ar kito aprobuoto autoriaus retorikos pagrindai.

2. Kas antrą dieną skaitomas poetas ir ko-kia nors lengvesnė Cicerono kalba, pavyzdžiui, *Už Marką Marcelą, Už poetą Archiją, Už Mani-lijaus įstatymą, Prieš Katiliną* ir kt.

3. Tvyksta pažanga mokantis graikų kal-bos, tebūna didinama žodžių ir dalykų gausa kalbant ir rašant.

Kas šioje antroje klasėje gali būti naudinga

1. Metų pradžioje trumpai tebus pakarto-ta sintaksė, skiemenų sandara, visada dalyvau-jant mokytojui.

2. Kas antrą dieną rašomas prozos ir po-ezijos rašinys, du paskutinius mėnesius moky-tojas pateiks vaizdingosios kalbos temą (kai mokomasi retorikos taisyklių); rašinį mokiniai skaitys vakare, varžydamiesi tarpusavyje.

3. Graikų kalbos bus mokomasi taip, kad, išėjus dvi asmenuotes, būtų skaitomas koks nors lengvas autorius, o nuo pusės metų iki pabaigos kiekvieną savaitgalį tegu mokiniai varžybų metu po pietų skaito graikišką rašinį.

4. Kol aiškinamas graikų autorius, bus la-bai naudinga, jei mokiniai pamažu bandys tai, ką girdi, perteikti kalbėdami. Dėl to nemažos reikšmės turės, jei mokytojas kai kurių leng-vesnių dalykų klaus graikiškai, o mokiniai taip pat graikiškai atsakys.

5. Kuriant eiles, būtų naudinga pasakyti po-etinio kūrinio temą ir tinkamus epitetus, taip pat mokiniams nurodyti, kokias poetų vietas jie savo rašinyje turėtų imituoti.

Šiai antrajai klasei tinkamos knygos

1. Retorikos: Trumpa retorikos [mokslo] apžvalga – Kiprijono [Soarijaus] ar kito pri-pažinto [autoriaus]; [Cicerono] kalba *Už Mar-celą, Prieš Katiliną* (išskyrus antrą knygą), *Už Ligarijų, Už Dejoterą, Už Archiją, Paradoksai, Už Manilijaus įstatymą, Už įstatymą dėl žem-dirbystės, Už P. Sulą, Už Liucijų Flaką*; filosofini-iai Cicerono veikalai: *Apie pareigas, Apie [gė-rio ir blogio] ribas, Tuskulo pokalbiai*.

2. Poetikos: Ovidijaus *Fastai, Metamorfo-zės* (kur nėra nieko bjauraus), [Vergilijaus] *Eneidos* pirma, dešimta, vienuolikta, dvylikta knygos, Horacijaus *Odžių* pirma ir antra kny-gos, išvalytas Marcialis.

3. Istorijos: Salustijaus [*Katilinos*] *sąmokslas*, Cezario *Komentarai [apie karą Galijoje]*, Kvintas Kurcijus, Klenardo gramatika, kele-tas lengvesnių Lukiano dialogų (pvz., mirusiųjų), Isokratas arba Ezopo pasakėčios.

Pirmoji klasė

1. Šioje klasėje klausytojai turi tobulėti re-torikos srityje, [skaitydami] geriausius auto-rius, kurie apie tai rašė, svarbesnes Cicerono kalbas ir kokį nors rimtą graikų kalbos auto-rių – poetą ar oratorių – kurie per metus bus skaitomi arba kartu, arba pakaitomis kas an-trą dieną, ir šitaip [mokiniai] įgis gebėjimų gra-žiai kalbėti, meniškai ir žodingai rašyti, o abie-jose srityse – žavaus iškalbingumo.

2. Valandų išdėstymas čia gali būti toks pat kaip ir ankstesnėse klasėse. Reikia stengtis, kad kartą kiekvieną dieną atmintinai būtų kar-tojama paskaita; ji gali būti iš retorikos taisyk-lių arba iš lotynų ar graikų autorių, kurie čia skaitomi.

3. Rašiniams (jie būna ir proza, ir eiliuoti) mokytojas turi pateikti keliais žodžiais sufor-muluotų temų, kurias mokiniai vėliau išplės.

Be šių kasdieninių pratybų, mokiniams gali būti duodamos tezės kalbai, kurią jie švenčių ar kitomis, laisvomis nuo paskaitų, dienomis, turės parašyti. Tegu ją nustatytomis dienomis po pietų, varžyboms skirtu laiku, [mokiniai] po vieną garsiai perskaito, tačiau nedeklamuoja atmintinai. Bendramoksliai, paprašyti mokytojo pasakyti savo nuomonę apie kalbą, tegu atvirai ir taktiškai pasako, ką joje reikėtų taisyti. Bet čia privalo būti atidi mokytojo priežiūra; jis turi nurodyti, ką reikia taisyti. Kartais kalba galėtų būti iškabinta ant mokyklos sienos, kad bet kas galėtų pareikšti apie ją savo nuomonę.

4. Reikia stengtis kūrybiškai ir praktiškai padėti tiems, kurie prigimties ar talento dėka atrodo esą tinkami poezijai [kurti]. Savo eiles, [skirtas] kokio nors šventojo pašlovinimui, arba skatinančias gerus papročius ir pamaldumą, tegu garsiai perskaito kalboms skirtu laiku, o ypač per varžybų valandą.

5. Šioje klasėje tebūna [surengta] keletas deklamacijų, ypač laisvomis nuo paskaitų dienomis; tuo metu gabesniems ir labiau pažengusiems mokiniams mokytojas tegu skiria tokias užduotis: vienam pateikti [kaltės] įrodymą, kitam – kaltinti, trečiam – ginti, ketvirtam – atlikti teisėjo vaidmenį. Visa tai tebūna atliekama viešai atmintinai.

6. Kiekvieną savaitę, nustatytą dieną, vienas iš pažengusiųjų [mokinių] tegu pasako kalbą lotynų ar graikų kalba, skatinančią dvasinį tobulėjimą, reikalingą Dievo paieškai; kada tai įvyks, nuspręs vyresnysis.

7. Mokytojai turi nurodyti ne tik [Antikos] autorių vietas, kurias savo rašiniuose mokiniai galėtų imituoti, taip pat tinkamus invencijos ir dispozicijos šaltinius, bet ir taisyti parašytus tekstus, taisyti [kalbos] sakymą ir atlikimą, pirmiau nei ji bus viešai pasakyta. Tokia pratybų rūšis labai tinka antrosios klasės klausytojams.

8. Siekiant pagausinti iškalbos žodingumą ir grožį, reikia skatinti, kad per paskaitos kartojimą tą pačią mintį skirtingomis frazėmis pasakytų skirtingi klausytojai. Tegu mokytojas stebi, kad varžybų metu visi gražiai kalbėtų ne tik lotyniškai, bet ir [graikiškai].

9. Tegu graikų [kalbos] paskaitos būna kartojamos taip pat stropiai kaip lotynų.

10. Mokytojas tegu atkreipia dėmesį, skaitant periodus, į oratorinį ritmą ir moko mokinius jį imituoti.

11. Graikų autoriaus skaitinius reikia derinti su lotynų kalbos [skaitiniais]. Eiliuotam rašiniui skirtu laiku tie mokiniai, kurie yra pasirengę kurti eiles, tegu verčia kokią nors poemą iš graikų į lotynų kalbą.

12. Tegu mokosi kurti eiles skaitydami ir analizuodami [geriausius] poetus. Siekiant lengviau imituoti klasikinių autorių eiles, nemažai reikšmės turi jų atmintinai mokymasis.

13. Mokytis eiliuoti šioje klasėje privalu ne tik imituojant herojines poetas, bet ir kitų žanrų kūrinius.

Šioje pirmoje klasėje skaitytinios knygos

14. Retoriai: [Marko] Tulijaus [Cicerono] *[Retorikos] dalys, Apie oratorių, [Laiškai] broliui Kvintui*; Kalbos: *Už Fontėjų, Už Gnėjų Plancijų, Prieš Vatiniųjų, Apie konsuliarines provincijas, Kaltinamosios kalbos prieš Verį, Už Klulencijų, Už Mureną, Už Rabirijų, Už savo namus, Už Miloną, Filipikos*.

Poetai: Vergilijaus *Georgikos, Eneidos* antra, šešta, septinta, aštunta knygos, Horacijaus *Poezijos menas* ir *Odžių* trečia ir ketvirta knygos. Taip pat gali būti skaitomas Lukanas, Stacijaus *Rinkinys (Silvae)*, Senekos tragedijos.

Istorikai: Livijaus visos knygos, Saliustijaus *Jugurtos karas, Cezario Komentarai*.

Taip pat gali būti skaitomos Demosteno kalbos, Tukididas ir įvairūs graikų oratoriai, kartu išleisti, Homeras, Sofoklis, Euripidas, Pindaras, graikų epigramos.

Kur yra septynios klasės

1. Kur reikia, kad būtų septynios klasės, mokytojai privalo jas taip padalyti, kad dvi žemiausios klasės (penkių klasių struktūroje) būtų padalytos į keturias. Taigi septintoje klasėje, be vardažodžių bei veiksmažodžių linksniavimo ir asmenavimo, nieko rimtesnio nereikia mokyti, nors aštuonių kalbos dalių pagrindus labiau pažengusieji gali mokytis atmintinai.

2. Šeštoje klasėje (į ją iš septintosios gabesnieji visada gali pereiti išlaikę egzaminą) reikia aiškinti aštuonių kalbos dalių akcidenčių pagrindus, jų derinimą, pateikti bendriausias žinias apie veikiančios rūšies veiksmažodžius, kad [mokiniai] pradėtų rašyti rašinius. Šiek tiek vėliau reikia pradėti aiškinti vardažodžių gimines bei linksniuotes ir tam pritaikyti pagal mokinių gebėjimus Cicerono rinktinių laiškų skaitymą. Visa tai tegu būna kartojama nuo pradžios tris mėnesius.

3. Penktoje klasėje turi būti gilinamasi į anksčiau išėjus dalykus ir mokoma sintaksės. Čia skaitomos Cicerono *Laiškų artimiesiems* lengvesnės knygos, pvz., 13, 14, 16. Kad į šią klasę iš šeštosios patektų pažangesnieji mokiniai, jie kas trys mėnesiai turi būti egzaminuojami.

4. Kad mokiniai patektų į ketvirtą klasę, jie turi būti egzaminuojami penktoje klasėje šeštą mėnesį. Čia aiškinami svarbesnieji sintaksės dalykai, tačiau pradžioje kartojami sunkesni ar naudingesni sintaksės pradmenų dalykai. Aiškinami Cicerono *Laiškai artimiesiems*.

5. Kitose klasėse: trečioje, antroje ir pirmoje reikia išsaugoti beveik tą pačią [studijų tvarką], kurią aptarėme aiškindami penkių klasių struktūrą.

Kolegijose, kur yra tik trys mokytojai trijose klasėse

1. Trečioje klasėje, kuri yra žemiausia, tebūna mokoma tų dalykų, kuriuos anksčiau aptarėme penktoje, esant penkių klasių struktūrai. Šioje klasėje daugiausiai bus kalbama apie vardažodžių gimines, būtinas linksniavimo taisykles, apie veiksmažodžio būtuosius laikus ir supyną. Čia tegu pajaučia Cicerono rinktinių laiškų skonį, o pažengusieji tegu skaito lengvesnes knygas iš *Laiškų artimiesiems*, pvz., 13, 14, 16. Tegų įpranta juos imituoti kalbėdami ir rašydami nevaikiškus rašinius. Be to, mokytojas čia tegu trumpai paaiškina sintaksės pagrindus. Tik stropiai išegzaminuoti ir tinkami tebūna perkelti į antrą klasę. Egzaminas turi būti daromas šeštą [mokslo metų] mėnesį.

2. Vidurinėje klasėje mokytojas turi rūpintis, kad mokiniai nepamirštų, ką buvo išmokę trečioje klasėje apie būtuosius laikus, supyną, linksniuotes, gimines. Tebūna aiškinami sunkesni sintaksės dalykai, skaitomos rimtesnės *Laiškų artimiesiems* knygos, [Cicerono] *Apie draugystę* ir *Apie senatvę*; Kvinto Kurcijaus *Istorija*, Ovidijaus *Liūdesio eilės* ir [*Laiškai*] iš *Ponto*, Vergilijaus *Eklogos*, kuriose nėra nieko bjauraus, kaip antai: pirma, ketvirta, penkta. Šešis paskutinius mėnesius mokytojas duos užduočių laiškų rašymui ir lavins mokinius kalbėti ir rašyti žodingai ir puošniai.

3. Pirmoje klasėje bus rengiamos pratybos ne tik kuriant prozines kalbas, bet ir eiles. Čia taip pat bus siekiama tobulo sintaksės išmanymo, aiškinamas eilėdaros ir metrikos menas. Čia gali būti komentuojami [Cicerono] *Laiškai broliui Kvintui* ir *Atikui*, knyga *Apie pareigas*, Saliustijaus ar Cezario *Istorija*, *Eneidos* ar *Metamorfozių* knygos.

4. Per šiuos metus dėstomas trumpas retorikos kursas ar Kiprijono [Soarijaus], ar *Retorika Herenijui*, skaitomos [Cicerono] kalbos *Už*

Marcelą, Už Manilijaus įstatymą, Už Dejotera, arba Katilinarijos. Taip pat rašomos kalbos ir deklamacijos, imituojant Ciceroną, laikantis retorikos meno taisyklių.

Kai kurie kiti dalykai greta anksčiau išdėstytų nurodymų apie atskirų klasių tvarką labai naudingi visiems visose humanitarinėse gimnazijose.

1. Būtų labai naudinga turėti po dvi ar po tris dekurijas kiekvienoje klasėje [iš tų mokinių], kurie pralenkia kitus išsilavinimu bei stropumu ir santūriai elgiasi. Jie neturėtų veltui sėdėti savo dekurijose, bet kiekvienam iš jų mokytojas tegu paskiria jiems deramą vietą; kurie pirmąją rašant rašinius ar literatūrinėse varžybose, tegu užima tą vietą dėl garbės. Dekurijų rinkimai tegu vyksta kiekvieną mėnesį.

2. Kurie bus nutverti besielgiantys aplaidžiai, tol bus laikomi aplaidžiais, kol neatsitaisyti tinginystės.

3. Gimnazijose neleidžiama kalbėti, triukšmauti ar koku nors kitoku nesantūriu elgesiu kitus varginti. Taigi mokytojas tegu rūpinasi, kad mokykloje būtų laikomasi tylos, tiek pabardamas ir saikingai bausdamas triukšmaujančius, tiek pagirdamas santūriuosius.

4. Tegu išskiria gabesnius ir atidesnius mokinius, jeigu mokytojas juos klausinėja neišskirdamas pagal sėdėjimo vietą; kad daugelis galėtų pakartoti girdėtą paskaitą, tegu liepia kiekvienam iš jos ką nors pasakyti. Ir nors neturi nė vieno aplenkto, tačiau tegu nepamiršta silpnesnių, juos klausti dažniau, nors paskaitų kartojimą reikia pradėti nuo pažangesniųjų.

5. Suklydusiųjų tegu pats mokytojas tuoj pat netaiso, ir tegu atsakinėjantys jiems nepadedą, bet tegu leidžia pateikti jiems savo neišmanymo įrodymus; vėliau tegu kitų klausia, kokios buvo anų klaidos.

6. Tegu nuo pat literatūrinių studijų pradžios kiekvienas mokytojas reikalauja iš savo mokinių taisyklingo tarimo, ir tegu būna stro-

pus šios užduoties vykdytojas, ypač skaitant tuos tekstus, kurie sudaro sunkumų ir paprastai lėtina kalbos mokymąsi. Taigi paskaitos medžiagą, kurią nori aiškinti, tegu duoda perskaityti garsiai kokiam nors klausytojui.

7. Ortografijai tegu skiria tiek pat pastangų, kiek taisyklingam tarimui; tam nemažos reikšmės turės, jei vieną ar kitą rašinį mokytojas duos viešai taisyti gabiems mokiniams ir kartu primins kai kurias užmirštas ortografijos taisykles.

8. Tegu [mokytojas] retkarčiais perskaito mokinių užrašus, kad pažiūrėtų, ar taisyklingai užrašyta. Girdamas ar peikdamas tegu paskatina, kad būtų stropesni; tai kai kada turi daryti studijų prefektas. Tegu pažangesnieji [mokiniai] žiūri, kad, rašant periodus, būtų laikomasi pastraipų (*puncta*) ir atkarpų (*incisa*) [išdėstymo].

9. Tegu šiuos literatūros mokslus studijuojantys žino, jog daug naudos teikia sunkių ir išbaigtų rašinių rašymas: taip įgyjama puikių kalbėjimo ir rašymo įgūdžių.

10. Reikia rūpintis, kad [mokiniai] atsakintų aiškiai ir garsiai, kad būtų girdimi visų susirinkusių; taigi reikia stengtis, kad pakaktų ir dėmesio, ir tylos.

11. Kad tai, kas pasiekama darbu, neužsimirštų tinginiaujant, mokytojai turi stengtis to išreikalausiti klausinėdami ne tik tų dalykų, kurių išmokė per savaitę, bet ir tų, kurie anksčiau buvo dėstyti; taip mokiniai supras, kad negali būti nuolaidžiaujama ne tik dėl tinginystės, bet ir nerūpestingumo.

12. Mokytojai savo klausytojus tegu skatina rašiniuose siekti ne tik aiškumo ir suprantamumo, bet ir puošnumo bei grožio.

13. Pageidautina ir siektina, kai atrodo, kad mokinių pasirengimo būklę reikia sustiprinti, rytą ir po pietų, prieš ateinant į auditoriją mokytojams, kad mokiniai kartotų praėjusias paskaitas ir tai, kas buvo liepta išmokti, mokytojų si atmintinai.

14. Kiekvienoje klasėje tegu būna visi tarpusavyje taip suskirstyti, kad kiekvienas žinotų savo varžovą, paskirtą mokytojo sprendimu, ir vienam, mokytojui liepus, atsakinėjant iš studijų [medžiagos], kitas nuolatos tegu atsistoja ir pataiso, ką anas ne visai apgalvotai pasakė.

15. Nuolatinė patirtis moko, jog studijoms labai kenkia, jeigu pradinėse klasėse skaitomos tos knygos, kurios labiau tinka vyresnėse, arba vyresnėse klasėse vėl aiškinamos tos knygos, kurias mokiniai jau girdėjo anksčiau ar kurias patys savo jėgomis gali suprasti. Taigi labai svarbu, kad būtų nurodyta, kurios knygos tinka kuriose klasėse. Iš tų, kurios aiški-

namos kiekvienos klasės pabaigoje, tegu būna išrenkamos, tik Rektoriui ar studijų prefektui nusprendus, esančios tinkamos.

16. Kai viena po kitos yra dvi ar daugiau švenčių, mokiniams reikia nurodyti, kad išmoktų ką nors atmintinai ar sukurtų kokį rašinį.

17. Tie, kurie yra atsidėję humanitarinėms studijoms, sekmadieniais ar kitomis nustatytomis dienomis po pietų tegu gilinasi į savo srities temas arba praktikuojasi kurdami eiles ar prozines kalbas arba be pasirengimo, davus temą, tegu būna pasirengę [pagal ją ką nors] sukurti, arba namuose parašę skirtą rašinį viešai jį perskaito.

Iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinaitė